

ग्रहाहोरातृत्त यास्योत्तराहोरातृत्तसम्पाता-
दुभयत् नतचयान्नरस्याने तत्सूत्रं नतकालस्य सम्पूर्ण-
जग्रा । तन्मध्यादूर्ध्वसूत्रं गरुडं नतोत्क्रमजग्रा । तथा
हीनान्या ग्रहस्यानादहोरातृत्ते उदयास्तसूत्रपर्य-
न्तजुसूत्रं त्रिजग्रातुर्द्विषट्काख्या । तत्तुल्या यास्योत्त-
रोर्ध्वव्याससूत्रान्तर्गता सा द्युजग्राप्रमाणसाधितेष्टहतिः ।
द्युजग्रागुणा त्रिजग्राभक्ता फलं छेदः । यदि तस्मात् त्रि-
जग्राकर्णं लम्बजग्रा कोटिरुदेष्टहतिकर्णं का कोटिरि-
त्यनुपातेनेष्टशङ्कुः । अस्माद्गृजग्रा काया तत्कर्णा
उत्तरीत्या सिद्धप्रलीत्युक्तचपदम् । अथ श्लोकत्रयेण
कायाकर्णाभ्यां नतकालानयनमाह” २० ना० ।
“अभीष्टकाययाभ्यस्ता त्रिजग्रा तत्कर्णभाजिता । दृग्-
जग्रा तद्वर्गसंशुद्धात् त्रिजग्रावर्गाच्च यत् पदम् । शङ्कुः
सतिभजीवान्नः खलम्बजग्राविभाजितः । छेदः स त्रि-
जग्रायाभ्यस्तः स्वाहोरातार्जभाजितः । उन्नतजग्रा
तथा हीना खान्त्रा गेपस्य कार्मुकम् । उत्क्रमजग्रा-
भिरैव स्युः प्राक्पश्चाधनतासवः” । सू० सि०
“अभीष्टकालिकच्छायाया गुणिता त्रिजग्रा गृहीतच्छा-
यायाश्चावाकर्णेन भक्ता फलं दृग्जग्रा दृग्जग्राया वर्गेण
हीनात् त्रिज्यावर्गादयत्तजग्राभितं मूलम् । चकारोयत्त-
दोर्नित्यधमत्वात् तच्छब्दपरः । अभीष्टशङ्कुः । स
दृष्टशङ्कुस्त्रिज्याया गुणितः खदेशीयलम्बजग्राया भक्तः
फलं छेदः । स छेदस्त्रिजग्राया गुणितो द्युजग्राया
भक्त उन्नतकालस्य जग्रा विलक्षणा । बहुतरुन्नतकालो
न भवति । तयानीतयोच्चतजग्राया हीना खान्त्रा
खद्युजग्रासम्बद्ध रजग्रायावगतान्त्रा । अवशेषस्योत्
क्रमजग्राभिः “सुनयोरभ्युपमलाः” इत्याद्युक्तोत्क्रमजग्रा-
पिण्डध्वजः । अवशेषस्य त्रिजग्राधिकत्वे तु यदधिकं
तस्य क्रमजग्रापिण्डध्वजतुचतः पञ्चाशद्युक्तसर्वक्रमध्वजुर्भवति ।
एव प्रकारेण सिद्धाङ्गा दनस्य पूर्वार्धपरार्धयोर्नतका-
लासयो भवन्ति । अतोपपत्तिः । पूर्वोक्तव्यत्यासात्
सुगमा । तत्र छेदस्त्रिजग्रापरिणत इष्टान्त्रा तस्या
जग्रात्वासम्भवः । अवध्यदुयास्तस्य स्वाहोरातृत्तव्यास-
सूत्रत्वाभावादित्युन्नतजग्राकारेण खस्यान्नरत्वेन दर्शना-
दुन्नतजग्रात्युक्तम् । अत एव भास्कराचार्यैः “इष्टान्त्र-
कपलकावमौर्वीतुल्यां प्रकल्प्य” इत्याद्युक्तम् । तद्वनुर-
सूनासुन्नतकालतापन्त्या तथा कोनेत्तादिभागस्य व्यर्थ-
त्वापत्तेरिति दिक्” २० गा० ।

“इति त्रिप्रश्नाधिकारः” सू० सि० ।

“दिग्देशकालानां प्रतिपादनमिदं परिपूर्तिमाप्नोमिष्ये ।
तत्र दिशां साधनं शिलातल इत्यादि नियतं तत्सम्बन्धे
समकोणयास्योत्तरशङ्कुनां साधनान्यपि दिग्गन्तर्गतानि
यतानि । पलभालम्बाद्यादिसाधनं देशनिरूपणं निय-
तम् । अथाचरादिसाधनमनियतम् । कालसाधनं
तद्व्याख्यादिसाधनं च कालनिरूपणमिति विवेकः”
२० ना० ।

एवं शङ्कुच्छायाया देशभेदेन सूत्रेण कालसाधने स्थिते
वक्ष्यमाणकायापादेन कालज्ञानं स्थूलं किञ्चिद्देशविषय
क्षोत्वधयम् कायाकर्णादिकं सिद्धादमेतत् । तत्तदर्थे
अतस्तद् विशिष्य नोक्तम् । [उच्छधने हेमच०]

कायाकरं त्रि० कायां करोति कश्चेन क-ट इत० ।
कायाङ्क उ काया सूत्र्यप्रतिविम्बः अङ्कोऽस्य । चन्द्रे
हेमच० । तस्य सूत्र्यं किरणप्रतिविम्बे नैव प्रकाशः इन्दु-
शब्दे ६११८० वृ० स० उक्तदिशा दर्शितः “काया
सृगाङ्क कायाभृदादयोऽपि चन्द्रे ।

कायातनय उ० इत० । शनैश्चरे हला० । कायाशब्दे तस्य
तत् पुत्रकथा प्रस्था । कायासुतादयोऽप्यत्र । “सूत्र्यपुत्रं
महावाङ्कं कायागर्भमसृज्जवम्” शनिप्रणाममन्त्रः ।

कायातक उ० कायाप्रधानस्तत्रः शा० त० । “पूर्वाह्णे च
पराह्णे च तलं यस्य न मुञ्चति । अत्यन्तशीतला काया
स कायातरुच्यते” इत्युक्ते कायाप्रधाने वृक्षे ।
“क्षिप्रच्छायातरुषु वसति” रामगिर्याश्रमेणु” मेघः ।
कायावृक्षोऽप्यत्र स च नमेरुवृक्षे शब्दार्थचि० ।

कायापथ कायायुक्तः पन्थाः । आकाशस्ते ज्योतिषक्रमध्य
वर्तिनि दक्षिणोत्तरायते तिर्यग्ने आकाशस्थानभेदे
“कायापथेनेव शरत्प्रसन्नम्” रघुः ।

कायापाद उ० कायायाः शङ्कुच्छायाया पाद इव
हादशाङ्क लशङ्कोच्छायापादमाने । मासभेदे मध्याह्ने त
संख्याभेदः तेन च दिनमानज्ञानं चाह” ज्यो० त०
“अर्काङ्गुला तु सूर्यपत्रा काष्ठी इत्युक्तमूला । शर
संज्ञा भवच्चैव तच्छायां परिकल्पयेत् । मध्याह्नही
रादित्ययुक्तं कायाङ्कुलैर्हरेत् । षट्पूरितदिवादा
लब्धं दण्डादिकं भवेत् । पूर्वाह्णच्छायायातीतं प
ल्लच्छायैधकम् । शून्येकरामवाणेभदिशोरुद्राः
१५।५।१०।११। क्रमोत्क्रमैः । आभादादिषु च
काया माध्याह्निकी भता । अयमांशजमासाने व्यु